

I

ΟΙ ΣΚΕΨΕΙΣ που ακολουθούν προκλήθηκαν από γεγονότα και συζητήσεις των τελευταίων χρόνων όπως τα βλέπουμε πάνω στο φόντο του 20^ο αιώνα, ο οποίος πράγματι υπήρξε, όπως ο Λένιν είχε προβλέψει, αιώνας πολέμων και επαναστάσεων, δηλαδή αιώνας αυτή της βίας που σήμερα πιστεύουμε πως είναι ο κοινός παρονομαστής τους. Υπάρχει όμως ακόμη ένα στοιχείο στη σημερινή κατάσταση το οποίο, ενώ δεν είχε προβλεφθεί από οποιονδήποτε, είναι τουλάχιστον ίσης σημασίας. Η τεχνική εξέλιξη των μέσων επιβολής της βίας έχει φθάσει εκείνο το σημείο όπου κανένας πολιτικός στόχος δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αντιστοιχεί στο καταστροφικό δυναμικό τους ή ότι δικαιολογεί τη χρήση τους σε ένοπλες αναμετρήσεις. Επομένως, ο πόλεμος –από αμνημονεύτων χρόνων ύστατος ανηλεής κριτής των διεθνών διενέξεων– έχει χάσει πολύ από την αποτελεσματικότητά του και σχεδόν όλη την αίγλη του. Η «Αποκαλυπτική» παρτίδα σκάκι μεταξύ των υπερδυνάμεων, δηλαδή μεταξύ αυτών που βρίσκονται στο ανώτατο επίπεδο του πολι-

τισμού μας, παίζεται με βάση τον κανόνα «όποιος και αν 'κερδίσει', θα είναι το τέλος και των δύο». ¹ Πρόκειται για παιχνίδι που δεν μοιάζει με κανένα από τα παιχνίδια πολέμου που προηγήθηκαν. «Ορθολογικός» στόχος του δεν είναι η νίκη αλλά η αποτροπή και η κούρσα των εξοπλισμών, που δεν είναι πλέον προετοιμασία για πόλεμο, δικαιολογείται σήμερα μόνο με το επιχείρημα ότι η όλο και ισχυρότερη αποτροπή είναι η καλύτερη εγγύηση ειρήνης. Το ερώτημα αν θα μπορέσουμε ποτέ να απεγκλωβιστούμε από αυτή την προφανώς παρανοϊκή κατάσταση, παραμένει αναπάντητο.

Επειδή η βία –σε αντιδιαστολή με την εξουσία, τη δύναμη, ή την ισχύ– απαιτεί οπωσδήποτε *εργαλεία επιβολής* (όπως υπέδειξε ο Ένγκελς εδώ και πολλά χρόνια)², η τεχνολογική επανάσταση, επανάσταση στην κατασκευή εργαλείων, ήταν ιδιαίτερης σπουδαιότητας σε ό,τι αφορά τη διεξαγωγή του πολέμου. Η ίδια η ουσία της βίαιης πράξης ορίζεται από την κατηγορία μέσου-σκοπού που πρωταρχικό χαρακτηριστικό της είναι, όταν εφαρμόζεται στις ανθρώπινες υποθέσεις, ότι ο σκοπός κινδυνεύει να συντριβεί από τα ίδια τα μέσα που δικαιολογεί και που είναι αναγκαία για την επίτευξή του. Επειδή το τελικό προϊόν της ανθρώπινης πράξης, σε αντιδιαστολή με τα τελικά προϊόντα της βιομηχανικής παραγωγής, δεν μπορεί ποτέ να προβλεφθεί με βεβαιότητα, τα μέσα που χρησιμοποιούνται για την επίτευξη πολιτικών

¹ Harvey Wheeler, "The Strategic Calculators", στο Nigel Calder, *Unless Peace Comes*, New York, 1968, σ. 109.

² *Herm Eugen Diihrings Umwukung der Wissenschaft* (1878), Μέρος II, Κεφάλαιο. 3.

στόχων είναι συχνά μεγαλύτερης σημασίας για τον μελλοντικό κόσμο από τον επιδιωκόμενο στόχο.

Επιπλέον, πέραν του ότι τα αποτελέσματα των ανθρωπίνων πράξεων είναι έξω από τον έλεγχο του πράττοντος, στη βία εμφωλεύει ένα πρόσθετο στοιχείο αυθαιρεσίας. Η Τύχη (Fortuna), καλή ή κακή τύχη, πουθενά δεν διαδραματίζει πιο μοιραίο ρόλο στις ανθρώπινες υποθέσεις από όσο στο πεδίο μάχης· αυτή η εισβολή του εντελώς αναπάντεχου δεν εξαφανίζεται όταν οι άνθρωποι την αποκαλούν «τυχαίο συμβάν» και τη βρίσκουν επιστημονικά ύποπτη. Ούτε είναι δυνατόν να εξαλειφθεί με προσομοιώσεις, σενάρια, θεωρίες παιγνίων και παρόμοια. Δεν υπάρχει βεβαιότητα σε αυτά τα θέματα, ούτε καν η έσχατη βεβαιότητα του αμοιβαίου αφανισμού σε ορισμένες περιστάσεις, δείχνουν οι υπολογισμοί. Το ίδιο το γεγονός ότι αυτοί που ασχολούνται με την τελειοποίηση των μέσων καταστροφής έχουν τελικά φθάσει σε τέτοιο επίπεδο τεχνικής ανάπτυξης ώστε ο σκοπός τους, δηλαδή ο πόλεμος, να κοντεύει να εξαφανιστεί εντελώς χάρη στα μέσα που έχουν στη διάθεσή τους,³ μοιάζει με ειρωνική υπόμνηση αυτής της τα πάντα πληρούσης αβεβαιότητας που συναντάμε μόλις πλησιάσουμε στο βασίλειο της βίας. Ο κύριος λόγος που ο πόλεμος είναι ακόμη ανάμεσά μας δεν είναι ούτε κάποια κρυφή επιθυμία

³ Όπως σημειώνει ο στρατηγός André Beaufre στο έργο του *Battlefields of the 1980s* μόνο «στα μέρη του κόσμου που δεν καλύπτονται από την πυρηνική αποτροπή» είναι ακόμη δυνατόν να γίνει πόλεμος· αλλά και αυτοί οι «συμβατικοί πόλεμοι», όσο φρικτοί και αν είναι, έχουν ήδη περιοριστεί λόγω της διαρκούς απειλής της κλιμάκωσής τους σε πυρηνικό πόλεμο (αναφέρεται από τον Calder, *ό.π.*, σ. 3).

θανάτου του ανθρωπίνου είδους, ούτε κάποιο ακατανίκητο επιθετικό ένστικτο – ούτε εν τέλει και το πιο εύλογο, οι σοβαροί οικονομικοί και κοινωνικοί κίνδυνοι που εγκυμονεί ο αφοπλισμός⁴ πρόκειται για το απλό γεγονός ότι δεν έχει ακόμη εμφανιστεί στην πολιτική σκηνή υποκατάστατο αυτού του ύστατου κριτή των διεθνών σχέσεων. Δεν είχε δίκιο ο Χομπς όταν έγραφε «Συμφωνίες χωρίς ξίφος δεν είναι παρά λόγια»;

Ούτε είναι πιθανό να εμφανιστεί υποκατάστατο όσο η εθνική ανεξαρτησία, δηλαδή η μη υποταγή σε ξένη κυριαρχία, ταυτίζεται με την κρατική κυριαρχία, δηλαδή την απαίτηση για ανεξέλεγκτη και απεριόριστη εξουσία στην εξωτερική πολιτική. (Οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής είναι μεταξύ εκείνων των λίγων χωρών όπου ο ενδεικνυόμενος διαχωρισμός μεταξύ ελευθερίας και κυριαρχίας είναι θεωρητικά δυνατός, στον βαθμό που τα θεμέλια της αμερικανικής Δημοκρατίας δεν θα απειλούνταν από αυτόν. Σύμφωνα με το σύνταγμα, οι διεθνείς

⁴ Στο *Report from Iron Mountain*, New York, 1967, η σάτιρα για τον τρόπο σκέψης της Rand Corporation και άλλων δεξαμενών σκέψης, που ρίχνουν «φοβισμένη ματιά πάνω από το χείλος της ειρήνης» είναι ίσως κοντύτερα στην πραγματικότητα από τις περισσότερες «σοβαρές» μελέτες. Το βασικό επιχείρημα του έργου (ότι ο πόλεμος είναι τόσο βασικός για τη λειτουργία της κοινωνίας μας ώστε δεν θα τολμήσουμε να τον καταργήσουμε αν δεν ανακαλύψουμε ακόμα φονικότερους τρόπους επίλυσης διαφορών) θα σοκάρει μόνο αυτούς που έχουν ξεχάσει σε ποιο βαθμό η κρίση ανεργίας της Μεγάλης Ύφεσης αντιμετωπίστηκε τελικά με την έκρηξη του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, ή αυτούς που βολικά παραγνωρίζουν ή και επιχειρηματολογούν ενάντια στην έκταση της σημερινής λανθάνουσας ανεργίας που κρύβεται πίσω από διάφορες μορφές προστασίας θέσεων εργασίας (featherbedding).

συνθήκες είναι αναπόσπαστο μέρος του δικαίου της χώρας και –όπως ο Δικαστής [μέλος του Ανώτατου Δικαστηρίου των Ηνωμένων Πολιτειών] James Wilson παρατήρησε το 1793– «για το σύνταγμα των Ηνωμένων Πολιτειών ο όρος ‘κυριαρχία’ είναι παντελώς άγνωστος». Αλλά η εποχή της νηφάλιας και περήφανης διαφοροποίησης από την παραδοσιακή γλώσσα και το εννοιολογικό πολιτικό πλαίσιο των ευρωπαϊκών εθνών-κρατών αποτελεί μακρινό παρελθόν. Η κληρονομιά της Αμερικανικής Επανάστασης έχει ξεχαστεί και το αμερικανικό κράτος, καλώς ή κακώς, αποδέχθηκε την ευρωπαϊκή παράδοση σαν να ήταν δική του κληρονομιά – παραγνωρίζοντας, δυστυχώς, το γεγονός ότι η παρακμή της ευρωπαϊκής ισχύος οφειλόταν και συνοδευόταν από πολιτική χρεοκοπία, τη χρεοκοπία του έθνους-κράτους και της έννοιας της κυριαρχίας του). Ο πόλεμος παραμένει πάντα *ultima ratio*, η γνωστή συνέχιση της πολιτικής με βίαια μέσα, για την εξωτερική πολιτική των υπανάπτυκτων χωρών, αλλά αυτό δεν αποτελεί επιχείρημα αναίρετικό του ότι είναι κάτι το απαρχαιωμένο – και το γεγονός ότι μόνο μικρές χώρες χωρίς πυρηνικά και βιολογικά όπλα εμπλέκονται σε πολέμους, δεν αρκεί για να μας παρηγορήσει. Αποτελεί κοινό μυστικό ότι το περίφημο τυχαίο συμβάν είναι πολύ πιθανό να προκύψει από μέρη του κόσμου όπου θεωρείται ότι ισχύει ακόμη η παλιά ρήση «δεν υπάρχει άλλη λύση εκτός από τη νίκη».

Υπό τέτοιες συνθήκες, λίγα πράγματα είναι πιο απειλητικά από το σταθερά ενισχυόμενο τις τελευταίες δεκαετίες γόητρο των επιστημονικά σκεπτόμενων τεχνοκρατών που μετέχουν σε κυβερνητικές επιτροπές. Το

πρόβλημα δεν είναι πως πρόκειται για άτομα αρκετά ψύχραιμα ώστε «να σκεφθούν το αδιανόητο», αλλά ότι δεν σκέπτονται. Αντί να επιδίδονται σε αυτή την παλιομοδίτικη μη αλγοριθμική δραστηριότητα, κάνουν υπολογισμούς για τις συνέπειες ορισμένων υποθετικών καταστάσεων, χωρίς όμως να είναι σε θέση να ελέγξουν τη σχέση έχουν οι υποθέσεις τους με αυτά που πραγματικά συμβαίνουν. Το λογικό σφάλμα αυτών των υποθετικών κατασκευών μελλοντικών συμβάντων είναι πάντα το ίδιο: αυτό που αρχικά δεν αποτελεί παρά υπόθεση –με ή χωρίς τις εναλλακτικές υποθέσεις που υπονοούνται, ανάλογα με την πολυπλοκότητα του μοντέλου– μετατρέπεται αμέσως, συνήθως μετά από μερικές παραγράφους, σε «γεγονός», που γεννά αλυσίδα ολόκληρη παρόμοιων μη γεγονότων, με αποτέλεσμα να ξεχνιέται ο καθαρά υποθετικός χαρακτήρας του εγχειρήματος. Είναι σαφές πως δεν έχουμε να κάνουμε με επιστήμη, αλλά με ψευδοεπιστήμη, με «απελπισμένη απόπειρα των κοινωνικών και συμπεριφορικών επιστημών να μιμηθούν τα επιφανειακά γνωρίσματα άλλων επιστημών, που όμως διαθέτουν σημαντικό νοητικό περιεχόμενο», σύμφωνα με τα λόγια του Τσόμσκι. Και η προφανέστερη και «ουσιαστικότερη αντίρρηση σε τέτοιου είδους στρατηγική θεωρία δεν είναι η περιορισμένη χρησιμότητά της, αλλά οι κίνδυνοι που αντιπροσωπεύει, γιατί μπορεί να μας κάνει να νομίσουμε ότι κατανοούμε και ελέγχουμε τη ροή των γεγονότων, ενώ αυτό δεν συμβαίνει», όπως σημείωσε πρόσφατα ο Richard N. Goodwin σε ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας, η οποία διέθετε το σπάνιο χάρισμα να αναδεικνύει το «ασυνείδητο χιούμορ» που χαρα-

κτηρίζει πολλές από αυτές τις πομπώδεις ψευδο-επιστημονικές θεωρίες.⁵

Τα συμβάντα, εξ ορισμού, είναι περιστατικά που διακόπτουν συνήθεις τακτικές διαδικασίες και πρακτικές – μόνο σε κόσμο όπου τίποτα σπουδαίο δεν συμβαίνει ποτέ θα μπορούσε να επαληθευθεί το όνειρο των μελλοντολόγων. Οι προβλέψεις για το μέλλον δεν είναι τίποτα παραπάνω από προβολή των τωρινών αυτόματων διαδικασιών και πρακτικών, δηλαδή προβλέπουν περιστατικά που είναι πιθανό να εμφανιστούν αν οι άνθρωποι δεν δρουν και τίποτα το απροσδόκητο δεν συμβεί. Κάθε πράξη και κάθε τυχαίο γεγονός, για καλό ή για κακό, αναγκαστικά καταστρέφει τη διάταξη στο πλαίσιο της οποίας κινείται και τεκμηριώνεται η πρόβλεψη. (Η παρθετική παρατήρηση του Προυντόν «η γονιμότητα του απροσδόκητου υπερβαίνει κατά πολύ την προνοητικότητα του πολιτικού ανδρός» ευτυχώς ισχύει ακόμη. Υπερβαίνει ακόμα προφανέστερα και τους υπολογισμούς που κάνουν οι ειδικοί). Το να αποκαλούνται τέτοια απροσδόκητα, απρόβλεπτα και μη προβλέψιμα, περιστατικά «τυχαία συμβάντα» ή «επιθανάτιος ρόγχος του παρελθόντος» και να καταδικάζονται στην αφάνεια του περίφημου «σκουπιδοτενεκέ της ιστορίας», είναι το παλιότερο κόλπο του επαγγέλματος, που βοηθά, αναμφίβολα, στο συμμάζεμα της θεωρίας, αλλά της κοστίζει την όλο και μεγαλύτερη απόσταση από την πραγματικό-

⁵ Noam Chomsky, *American Power and the New Mandarins*, New York, 1969. Richard N. Goodwin, «The Unthinkable and the Unanalyzable», *The New Yorker*, 17 Φεβρουαρίου 1968 (βιβλιοκριτική του *Arms and Influence*, Yale, 1966, του Thomas C. Schelling).

τητα. Ο κίνδυνος αυτών των θεωριών δεν είναι μόνο η ευλογοφάνεια επειδή τεκμηριώνονται σε πραγματικά ορατές παρούσες τάσεις, αλλά ότι, λόγω της εσωτερικής τους συνέπειας, έχουν υπνωτικές επιπτώσεις: αποκοιμίζουν την κοινή λογική μας, τον κοινό νου, που δεν είναι τίποτα άλλο από το νοητικό μας όργανο που επιτρέπει να αντιλαμβανόμαστε, να κατανοούμε και να αντιμετωπίζουμε την πραγματικότητα και τα γεγονότα.

Κανείς από όσους στοχάζονται πάνω στην ιστορία και την πολιτική δεν μπορεί να αγνοήσει τον τρομερό ρόλο που πάντα έπαιξε η βία στις ανθρώπινες υποθέσεις και εκ πρώτης όψεως εκπλήσσει το ότι η βία τόσο σπάνια αποτέλεσε αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης.⁶ (Στην τελευταία έκδοση της *Encyclopedia of the Social Sciences* δεν υπάρχει καν λήμμα «βία»). Αυτό δείχνει σε ποιο βαθμό η βία και η αυθαιρεσία που τη χαρακτηρίζει θεωρήθηκαν δεδομένες και για τούτο παραμελήθηκαν: κανείς δεν θέτει ερωτήματα και δεν εξετάζει αυτά που είναι προφανή σε όλους. Αυτοί που δεν βλέπουν παρά μόνο βία στις ανθρώπινες υποθέσεις, πεπεισμένοι ότι ήσαν «πάντοτε τυχαίες, μη σοβαρές, μη ακριβείς» (Ρενάν) ή ότι ο Θεός ήταν πάντα με το πλευρό των μεγαλύτερων στρατών, δεν είχαν τίποτα περισσότερο να πουν για τη βία ή την ιστορία. Όσοι έψαχναν να ανακαλύψουν κάποιο είδος νοήματος στα πεπραγμένα του παρελθόντος, ήσαν σχεδόν υποχρεωμένοι να αντιμετωπίσουν τη βία

⁶ Η βιβλιογραφία για τον πόλεμο και τη διεξαγωγή του είναι βέβαια μεγάλη, αλλά ασχολείται με τα μέσα επιβολής της βίας και όχι με τη βία καθαυτή.

σαν περιθωριακό φαινόμενο. Είτε πρόκειται για τον Κλαούζεβιτς που αποκαλεί τον πόλεμο «συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα» είτε για τον Ένγκελς που ορίζει τη βία ως επιταχυντή της οικονομικής εξέλιξης,⁷ η έμφαση βρίσκεται στην πολιτική ή την οικονομική συνέχεια, στη συνέχεια δηλαδή διαδικασιών που είχαν καθοριστεί από όσα προηγήθηκαν της βίαιης δράσης. Έτσι, κάποιοι μελετητές των διεθνών σχέσεων υποστήριζαν ως πρόσφατα ότι «ήταν αξίωμα ότι στρατιωτική λύση που βρίσκεται σε αντίθεση με τις βαθύτερες πολιτισμικές ρίζες της εθνικής ισχύος δεν μπορούσε να είναι σταθερή» ή ότι, με τα λόγια του Ένγκελς, «αν η δομή της εξουσίας σε κάποια χώρα βρίσκεται σε αντίφαση με την οικονομική της ανάπτυξη», αυτή που θα ηττηθεί τελικά είναι η πολιτική εξουσία παρά τα μέσα βίας που διαθέτει.⁸

Σήμερα, όλες αυτές οι παλιές αλήθειες για τη σχέση μεταξύ πολέμου και πολιτικής ή μεταξύ βίας και εξουσίας είναι ανεφάρμοστες. Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος δεν ακολουθήθηκε από ειρήνη αλλά από ψυχρό πόλεμο και την εγκαθίδρυση του στρατιωτικο-βιομηχανοεργατικού συμπλέγματος. Το να λέει κανείς ότι «η προτεραιότητα της πιθανότητας διεξαγωγής πολέμου είναι η πρωταρχική δύναμη που δομεί την κοινωνία», το να υποστηρίζει ότι «οικονομικά συστήματα, πολιτικές φιλοσοφίες και *corpora juris* εξυπηρετούν και επεκτείνουν το πολεμικό σύστημα και όχι αντιστρόφως» και να συμπεραίνει ότι «ο ίδιος ο πόλεμος είναι το βασικό κοινωνικό σύστημα, εντός του οποίου άλλοι δευτερεύοντες τρόποι

⁷ Engels, *ό.π.*, Part II, ch. 4.

⁸ Wheeler, *ό.π.*, σ. 107. Engels, *στο ίδιο*.

κοινωνικής οργάνωσης συγκρούονται ή συνωμοτούν» – όλα αυτά ακούγονται πολύ πιο αληθοφανή από τις φόρμουλες του Ένγκελς και του Κλαούζεβιτς που έρχονται από τον 19^ο αιώνα. Πιο πειστική από αυτή την απλή αναστροφή που προτείνει ο ανώνυμος συγγραφέας του *Report from Iron Mountain* –αντί να είναι ο πόλεμος «προέκταση της διπλωματίας (ή της πολιτικής ή της επιδίωξης οικονομικών στόχων)», ειρήνη είναι η συνέχιση του πολέμου με άλλα μέσα– είναι η πραγματική εξέλιξη των τεχνικών του πολέμου. Κατά τον Ρώσο φυσικό Αντρέι Ζαχάρωφ, «ο θερμοπυρηνικός πόλεμος δεν μπορεί να θεωρηθεί συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα (σύμφωνα με τη φόρμουλα του Κλαούζεβιτς). Θα ήταν μέσο οικουμενικής αυτοκτονίας».⁹

Επιπλέον, γνωρίζουμε ότι «λίγα όπλα θα μπορούσαν να σαρώσουν όλες τις άλλες πηγές εθνικής ισχύος μέσα σε λίγα λεπτά»,¹⁰ ότι επινοήθηκαν βιολογικά όπλα που επιτρέπουν «σε μικρές ομάδες ατόμων ... να ανατρέπουν τη στρατηγική ισορροπία» και ότι θα είναι αρκετά φθηνά ώστε να παράγονται από «έθνη που αδυνατούν να αναπτύξουν πυρηνική δύναμη κρούσης»,¹¹ ότι «μέσα σε λίγα χρόνια» στρατιώτες-ρομπότ θα έχουν καταστήσει «εντελώς παρωχημένους τους ανθρώπους-στρατιώτες»,¹² και, τέλος, ότι στους συμβατικούς πολέμους οι φτωχές χώρες είναι πολύ λιγότερο ευάλωτες από τις μεγάλες δυνάμεις,

⁹ Andrei D. Sakharov, *Progress, Coexistence, and Intellectual Freedom*, New York, 1968, σ. 36.

¹⁰ Wheeler, *ό.π.*

¹¹ Nigel Calder, "The New Weapons", *ό.π.*, σ. 239.

¹² M. W. Thring, "Robots on the March", Calder, *ό.π.*, σ. 169.

ακριβώς επειδή είναι «υπανάπτυκτες» και επειδή η τεχνική ανωτερότητα μπορεί «να είναι μάλλον υποχρέωση παρά περιουσιακό στοιχείο» (more a liability than an asset) στους ανταρτοπόλεμους.¹³ Όλοι αυτοί οι άβολοι νεωτερισμοί αθροίζονται σε κάτι που αποτελεί απόλυτη αντιστροφή στη σχέση μεταξύ ισχύος και βίας, που προαναγγέλλει και αναστροφή στις μελλοντικές σχέσεις μεταξύ μικρών και μεγάλων δυνάμεων. Η ποσότητα βίας στη διάθεση οποιασδήποτε χώρας μπορεί σύντομα να μην αποτελεί αξιόπιστη ένδειξη της ισχύος της ούτε αξιόπιστη εγγύηση απέναντι στην απειλή καταστροφής της από άλλη, σημαντικά μικρότερη και ασθενέστερη χώρα. Και αυτό θυμίζει με τρόπο δυσοίωνα παλιότερες ιδέες της πολιτικής επιστήμης, δηλαδή ότι ο πλούτος δεν αποτελεί μέτρο της ισχύος, ότι η αφθονία υλικών αγαθών μπορεί να διαβρώσει την ισχύ, ότι τα πλούτη είναι ιδιαίτερα επικίνδυνα για τη ισχύ και την ευημερία των Δημοκρατιών – ιδέες που δεν χάνουν την αξία τους επειδή τις ξεχάσαμε, ιδιαίτερα σε καιρούς που η αλήθεια τους απέκτησε μεγαλύτερη αξιοπιστία, αφού μπορούν να εφαρμοστούν εξίσου καλά και σε ό,τι αφορά το οπλοστάσιο της βίας.

Μπορεί η βία να έχει γίνει αμφιλεγόμενο και αβέβαιο εργαλείο για τις διεθνείς σχέσεις, αλλά εκτιμάται περισσότερο και έχει γίνει πιο ελκυστική σε ό,τι αφορά τις εσωτερικές υποθέσεις, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά το ζήτημα της επανάστασης. Η έντονη μαρξιστική ρητορική της Νέας Αριστεράς συμπίπτει με τη διάδοση της απολύτως

¹³ Vladimir Dedijer, "The Poor Man's Power", στο Calder, *ό.π.*, σ. 29.

μη μαρξικής αντίληψης, που διακήρυξε ο Μάο Τσε Τουνγκ, ότι «η εξουσία βρίσκεται στην κάννη του τουφεκιού». Φυσικά, ο Μαρξ είχε επίγνωση του ρόλου της βίας στην ιστορία, αλλά θεωρούσε δευτερεύοντα αυτόν τον ρόλο. Η ανάδυση της νέας κοινωνίας συνοδευόταν από βίαια ξεσπάσματα, αλλά δεν ήταν αυτά που την προκαλούσαν· τα παρομοίαζε με τις ωδίνες του τοκετού που προηγούνται, αλλά βέβαια δεν προκαλούν το γεγονός της γέννησης. Κατά τον ίδιο τρόπο, θεωρούσε το κράτος όργανο βίας στα χέρια της άρχουσας τάξης – αλλά η πραγματική δύναμη της άρχουσας τάξης δεν συνίσταται ούτε στηρίζεται στη βία. Καθοριζόταν από τον ρόλο που η άρχουσα τάξη έπαιζε στην κοινωνία ή, για την ακρίβεια, από τον ρόλο της στη διαδικασία παραγωγής. Συχνά έχει επισημανθεί, και μερικές φορές έχουν εκφραστεί αποδοκιμασίες για αυτό, ότι η επαναστατική Αριστερά υπό την επήρεια της διδασκαλίας του Μαρξ απέκλεισε τη χρήση βίαιων μέσων. Η «δικτατορία του προλεταριάτου» –ξεκάθαρα καταπιεστική στα γραπτά του Μαρξ– θα ερχόταν μετά την επανάσταση και γινόταν κατανοητή όπως η ρωμαϊκή δικτατορία, κατάσταση που θα διαρκούσε μόνο για αυστηρά ορισμένη περίοδο. Οι πολιτικές δολοφονίες, αν εξαιρέσουμε μερικές πράξεις ατομικής τρομοκρατίας μικρών αναρχικών ομάδων, ήταν πρωτίστως προνόμιο της Δεξιάς, ενώ οι οργανωμένες ένοπλες εξεγέρσεις ήσαν ειδικότητα των στρατιωτικών. Η Αριστερά ήταν πεπεισμένη ότι «όλες οι συνωμοσίες δεν είναι μόνο άχρηστες αλλά και επικίνδυνες. [Ηξερε] πάρα πολύ καλά ότι οι επαναστάσεις δεν γίνονται από πρόθεση και αυθαίρετα αλλά ότι ήσαν πάντα και

παντού το αναγκαίο αποτέλεσμα περιστάσεων εντελώς ανεξάρτητων από τη θέληση και την καθοδήγηση συγκεκριμένων κομμάτων και ολόκληρων τάξεων».¹⁴

Σε ό,τι αφορά τη θεωρία, υπήρξαν ορισμένες εξαιρέσεις. Ο Ζωρζ Σορέλ (Georges Sorel), που στις αρχές του 20^{ού} αιώνα προσπάθησε να συνδυάσει τον μαρξισμό με τη φιλοσοφία του Μπεργκσόν (Henri-Louis Bergson) για τη ζωή –το αποτέλεσμα, αν και σε πολύ κατώτερο επίπεδο εκλέπτυνσης, μοιάζει παράδοξα με το σημερινό σαρτρικό αμάλγαμα υπαρξισμού και μαρξισμού– έβλεπε την ταξική πάλη με στρατιωτικούς όρους. Μολοντούτο, το πιο βίαιο που κατέληξε να προτείνει ήταν ο περίφημος μύθος της γενικής απεργίας, μορφή δράσης που σήμερα θα θεωρούσαμε ότι ανήκει μάλλον στο οπλοστάσιο της μη βίαιης πολιτικής. Πενήντα χρόνια νωρίτερα, ακόμη και αυτή η μετριοπαθής πρόταση τού κόστισε τη φήμη του φασίστα, παρά την από μέρους του ενθουσιώδη αποδοχή του Λένιν και της Ρωσικής Επανάστασης. Ακόμα και ο Σαρτρ, που στον πρόλογο του έργου του Φραντς Φανόν (Frantz Omar Fanon) *Les Damnés de la Terre* (*Της Γης οι Κολασμένοι*, εκδόσεις Κάλβος) εγκωμιάζει πολύ περισσότερο τη βία από όσο ο Σορέλ στο περίφημο βιβλίο του *Reflections sur la Violence* (*Σκέψεις για τη Βία*, Αναγνωστίδης) –την εγκωμιάζει περισσότερο ακόμα και από τον ίδιο τον Φανόν, του οποίου τους συλλογισμούς θέλει να οδηγήσει στα έσχατα συμπεράσματά τους– ακόμη και ο Σαρτρ λοιπόν γράφει για τις

¹⁴ Οφείλω αυτό το πρώιμο σχόλιο του Ένγκελς από χειρόγραφο του 1847 στον Jacob Barion, *Hegel und die marxistische Staatslehre*, Bonn, 1963.

«φασιστικές φλυαρίες του Σορέλ». Αυτό δείχνει σε ποιο βαθμό ο Σαρτρ αγνοεί τη δική του βασική διαφωνία με τον Μαρξ ως προς το ζήτημα της βίας, ιδιαίτερα όταν αναφέρει ότι «αυτή η ασυγκράτητη βία ... είναι ο ίδιος ο άνθρωπος που αναδημιουργείται», ότι μέσω της «τρελής μανίας», θα μπορούσαν «της Γης οι κολασμένοι» να «γίνουν άνθρωποι». Οι αντιλήψεις αυτές είναι ακόμα πιο αξιοσημείωτες γιατί η ιδέα του ανθρώπου ως δημιουργού του εαυτού του βρίσκεται απολύτως εντός της εγγελιανής και μαρξικής διανοητικής παράδοσης: είναι η κατεξοχήν βάση του αριστερού ουμανισμού. Αλλά ενώ, σύμφωνα με τον Χέγκελ, ο άνθρωπος «παράγει» τον εαυτό του μέσω της σκέψης,¹⁵ για τον Μαρξ, που έφερε τα πάνω κάτω στον εγγελιανό «ιδεαλισμό», ήταν η εργασία, ο μόχθος, η ανθρώπινη μορφή του μεταβολισμού με τη φύση που εκπλήρωνε αυτή τη λειτουργία. Και παρόλο που κανείς μπορεί να υποστηρίξει ότι όλες οι ιδέες για τον άνθρωπο που δημιουργεί τον εαυτό του έχουν ως κοινό την εξέγερση ενάντια στην ίδια την πραγματολογική υπόσταση της ανθρώπινης κατάστασης (είναι ολοφάνερο ότι ο άνθρωπος, είτε ως μέλος του είδους είτε ως μεμονωμένο άτομο, δεν χρωστά την ύπαρξή του στον εαυτό του) και επομένως αυτό που είναι κοινό στους Σαρτρ, Μαρξ και Χέγκελ είναι σημαντικότερο από τις ιδιαίτερες δραστηριότητες με τις οποίες αυτό το μη γεγονός θα μπορούσε υποτίθεται να πραγματοποιηθεί, μολοντούτο, δεν μπορούμε να αρνηθούμε ότι χωρίζει χάσμα τις βασικά ειρη-

¹⁵ Είναι απολύτως ενδεικτικό ότι ο Χέγκελ αναφέρεται σε αυτό το πλαίσιο στο *"Sichselbstproduzieren."* Δες, *Vorlesungen tiber die Geschichte der Philosophie*, εκδ. Hoffmeister, σ. 114, Leipzig, 1938.

νικές δραστηριότητες της σκέψης και της εργασίας από όλες τις πράξεις βίας. «Σκοτώνοντας έναν Ευρωπαίο, σκοτώνεις με ένα σμπάρο δυο τρυγόνια, εξοντώνεις ταυτόχρονα έναν καταπιεστή και έναν καταπιεσμένο, απομένουν ένας νεκρός άνθρωπος και ένας ελεύθερος άνθρωπος», γράφει ο Σαρτρ στον πρόλογό του. Τέτοια φράση, ο Μαρξ δεν θα την έγραφε ποτέ.¹⁶

Έκανα αναφορές στον Σαρτρ για να δείξω ότι αυτή η νέα μετατόπιση προς τη βία στη συλλογιστική των επαναστατών μπορεί να περάσει απαρατήρητη ακόμη και από έναν από τους αντιπροσωπευτικότερους και πιο συγκροτημένους εκπροσώπους τους¹⁷ και είναι ακόμη πιο αξιοσημείωτη διότι προφανώς δεν αποτελεί αφηρημένη έννοια στην ιστορία των ιδεών. (Αν κάποιος αναποδογυρίσει την «ιδεαλιστική» έννοια της σκέψης, μπορεί να φθάσει ίσως στην «υλιστική» έννοια της εργασίας – δεν θα φθάσει ποτέ στην ιδέα της βίας.) Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι εδώ έχουμε να κάνουμε με ιδιαίτερη λογική, η οποία πηγάζει από την εμπειρία και αυτή η εμπειρία ήταν εντελώς άγνωστη σε όλες τις προηγούμενες γενιές.

Το πάθος και το *élan* της Νέας Αριστεράς, η αξιοπιστία τους, ούτως ειπείν, είναι στενά συνδεδεμένα με την παράδοση αυτοκτονική ανάπτυξη των νέων όπλων. Έχουμε να κάνουμε με την πρώτη γενιά που μεγαλώνει κάτω από τη σκιά της ατομικής βόμβας. Κληρονόμησαν από τη γενιά των γονιών τους την εμπειρία της μαζικής εισβολής της εγκληματικής βίας στην πολιτική: στα γυμνάσια, τα λύκεια και τα κολλέγια έμαθαν

¹⁶ Δες Παράρτημα Ι.

¹⁷ Δες Παράρτημα ΙΙ.

για τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και εξόντωσης, για γενοκτονίες και βασανιστήρια,¹⁸ για τις μαζικές σφαγές αμάχων στους πολέμους, οι οποίες είναι πλέον υποχρεωτικό στοιχείο των σύγχρονων στρατιωτικών επιχειρήσεων, ακόμα και αν γίνονται με «συμβατικά όπλα». Πρώτη τους αντίδραση ήταν η απέχθεια για κάθε μορφή βίας, η απολύτως φυσική σχεδόν υιοθέτηση πολιτικών μη βίας. Μετά τις πολύ μεγάλες επιτυχίες αυτού του κινήματος, ιδιαίτερα στο πεδίο των πολιτικών δικαιωμάτων, ακολούθησε το κίνημα αντίστασης στον πόλεμο του Βιετνάμ, που παρέμεινε σημαντικός παράγοντας καθορισμού του κλίματος της κοινής γνώμης στη χώρα μας. Αλλά είναι παγκοίμως γνωστό ότι τα πράγματα άλλαξαν από τότε, ότι οι οπαδοί της μη βίας βρίσκονται σε άμυνα, και θα ήταν μάταιο να υποστηρίξουμε ότι μόνο οι «εξτρεμιστές» εγκωμιάζουν τη βία και μόνο αυτοί έχουν ανακαλύψει –όπως οι Αλγερινοί χωρικοί του Φανόν– ότι «μόνο η βία ανταμείβει».¹⁹

¹⁸ Ο Νόαμ Τσόμσκι (Noam Chomsky) σημειώνει σωστά ότι μεταξύ των κινήτρων της ανοιχτής ανταρσίας βρίσκεται η άρνηση «να γίνει κανείς σαν τον 'καλό Γερμανό' που όλοι έχουμε μάθει να περιφρονούμε». *Ό.π.*, σ. 368.

¹⁹ *Les Damnés de la Terre*, [1961] (2002), σ. 66. [Ελληνική έκδοση: *Της Γης οι Κολασμένοι*, Κάλβος] Χρησιμοποίησέ αυτό το έργο λόγω της μεγάλης επιρροής που ασκεί στη σημερινή φοιτητική γενιά. Ο ίδιος ο Φανόν, ωστόσο, είναι πολύ πιο επιφυλακτικός απέναντι στη βία από τους θαυμαστές του. Φαίνεται ότι μόνο το πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου του με τίτλο «Περί βίας» έχει διαβαστεί ευρέως. Ο Φανόν γνωρίζει ότι «η καθαρή και απόλυτη αγριότητα, αν δεν καταπολεμηθεί αμέσως, οδηγεί αναπόφευκτα στην ήττα του κινήματος μέσα σε λίγες εβδομάδες». (σ. 206).

Οι νέοι αγωνιστές έχουν καταγγεληθεί ως αναρχικοί, μηδενιστές, κόκκινοι φασίστες, ναζί, και, πολύ πιο δικαιολογημένα, ως «Λουδίτες καταστροφείς μηχανών».²⁰ Οι φοιτητές έχουν αντεπιτεθεί με εξίσου ανόητα συνθήματα κατά του «αστυνομικού κράτους» ή του «λανθάνοντος φασισμού του ύστερου καπιταλισμού» και, πολύ πιο δικαιολογημένα, κατά της «καταναλωτικής κοινωνίας».²¹

[Η Χάνα Άρεντ χρησιμοποιεί την αγγλική μετάφραση του έργου του Φανόν (Frantz Fanon, *The Wretched of the Earth*, Grove Press edition, 1968). Οι παραπομπές εδώ γίνονται στην ελεύθερη ψηφιακή έκδοση του έργου του Φανόν στα γαλλικά από το Université du Québec à Chicoutimi, http://classiques.uqac.ca/classiques/fanon_franz/damnes_de_la_terre/damnes_de_la_terre.html, σμ].

Για την πρόσφατη κλιμάκωση της βίας στο φοιτητικό κίνημα, δες την κατατοπιστική σειρά "Gewalt" στο γερμανικό ενημερωτικό περιοδικό *Der Spiegel* (10 Φεβρουαρίου, 1969 κε), και τη σειρά "Mit dem Latein am Ende" (τεύχη 26 and 27, 1969).

²⁰ Δες Παράρτημα II.

²¹ Ο τελευταίος από αυτούς τους χαρακτηρισμούς θα είχε νόημα αν τον θεωρούσαμε περιγραφικό. Πίσω όμως από αυτόν βρίσκεται η ψευδαίσθηση της μαρξικής κοινωνίας των ελεύθερων παραγωγών, η απελευθέρωση των παραγωγικών δυνάμεων της κοινωνίας, που πράγματι έχει επιτευχθεί – όχι από την επανάσταση αλλά από την επιστήμη και την τεχνολογία. Επιπροσθέτως, η απελευθέρωση δεν επιταχύνεται αλλά επιβραδύνεται σοβαρά σε όλες τις χώρες όπου έγινε επανάσταση. Με άλλα λόγια, πίσω από την καταγγελία της κατανάλωσης βρίσκεται η εξιδανίκευση της παραγωγής και μαζί της η παμπάλαια ειδωλολατρία της παραγωγικότητας και δημιουργικότητας. «Η χαρά της καταστροφής είναι δημιουργική χαρά» – ισχύει πράγματι, για όσους πιστεύουν ότι «η χαρά του μόχθου» είναι παραγωγική· η καταστροφή είναι ο μόνος «μόχθος» που απέμεινε που μπορεί να ασκηθεί με απλά εργαλεία χωρίς τη βοήθεια μηχανών, αν και οι μηχανές μπορούν φυσικά να κάνουν τη δουλειά πολύ πιο αποτελεσματικά.